

KUNIGAS JURGIS AMBRAZIEJUS PABRĖŽA

VACLOVAS BIRŽIŠKA

I.

Tyliai praėjo kunigo Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos šimto metų mirties sukaktis, lygiai kaip tyliai ir kukliai jis buvo prieš šimtą ir palaidotas. Jau nekalbant apie tas bendrąsias politines priežastis, rusų okupaciją Mikalojaus pirmojo režime, dėl kurių negalima buvo nė svajoti viešai kelti vardą žmogaus, kuris visą savo ilgo amžiaus darbą atidavė lietuvių tautai, jįsai, be tų žmonių, kurie su juo tiesiogiai susidurdavo ar klausė jo pamokslų, mažai kam tebuvo žinomas. Tuo laiku, kada jis gyveno ir rašė savo gausius raštus, palyginti, tik labai mažas žmonių būrelis gavo vieną kitą jo raštą pasiskaityti. Jam gyvam esant, nė vienas jo parašytas mokslinis ar tikybinis veikalas nebuvo išspausdintas, ir jam pačiam neteko pamatyti nors vieną savo knygų žmonėse paskleista. Bet ir vėliau, po mirties, vos keletas jo raštų ištraukų pateko į spaudą, net ir tuomet, kada kiti jo darbai iš botanikos srities sudomino ne tik mūsų, bet ir svetimųjų mokslo pasaulį.

Tikrai keistas ir kartu liūdnas likimas žmogaus, kurs pats vienas, daugiausia lietuviškai (žemaitiškai) buvo prirašęs daugiau, negu visi kiti pirmosios XIX amžiaus pusės lietuvių rašytojai kartu (gal išskyrus tik vieną S. Daukantą). Jis buvo ir vienas ano laiko geriausių pamokslininkų, palikęs keletą tomų visai originalių ir tikrai "pabrėžiškų" pamokslų ir daugybę asketinių knygų, skiriamų žmonėms skaityti. Jis kartu buvo ir įdomus, originalus poetas, bet jo eilėraščiai, kitiems tik iš nuoražų žinomi, ėjo bevardžiais kūrniais, ir tik mūsų laikų visuomenėi pavyko atskleisti, kas buvo tikrasis autorius, ir juos paskelbti. Pabrėža buvo ir veiklus lietuviškojo darbo dalyvis, palaikęs toje srityje kiekvieną pozityvų žygi. Jisai, pagaliau, buvo pirmasis ir žymusis lietuvis mokslininkas botanikas — ir tai ne eilinis (kurių jo laikais buvo ir daugiau, pav., kun. Fedaravičius), bet tuo metu nesulaidžias nė vienas ir žymliam universitetiniam vardu, nors ir dirbo daugiausia vien tiktal floristikos srityje. Tačiau netenka kaltinti nei ano laiko visuomenės, kuriai toks asmuo, kaip Pabrėža, galėjo tik keistuoliu atrodyti, nei mūsų laikų tyrinėtojų, kurie rinkdami plyteles jo gyvenimo ir darbo paminklui pastatyti, dar toli nevisa surinko ir išaiškino. Gal čia daugiausia paties Pabrėžos kaltės — jo neišpasakytas, įgimtas, ne vien visuolyne išgytas kuklumas, nesiveržimas į priekines visuomenės pozicijas, jo sąmoningas izoliavimasis nuo pasaulio akių visuolyno sienose, jo įsitikinimas, kad jo gyveni-

mo paskirtis yra rašyti knygas, kurti. Nors turėdamas plačių pažinčių ir pilną galimumą išspausdinti, jei ne mokslinius, tai bent savo tikybinius raštus, kaip tai pavykdavo tuo laiku ir daug už jį menkesniems rašytojams, jis tuo iš viso nesirūpino.

"Karo audros ir laiko nelaimės", kaip kad savo laiku rašė išnykusių pirmųjų K. Sirvydo žodyno leidimų vėlesnieji leidėjai, sunaikino ir tą užuovėją, kurioje Pabrėža praleido didesnę savo gyvenimą dalį. Gal jau ir paties jo kuklaus antkapio Kretingos kapinėse nebliko. Žuvo ir žymi dalis jo rankraščių, kaip ir dar pirmojo pasaulinio karo metu didesnioji jo herbaro dalis. Tačiau iš mūsų atminimo jis neišnyko, kaip vienas iš nedaugelio tų, kurie dar sunkiais mūsų tautai baudžiavos ir politinės maskolių priešpaudos laikais, kada ir žymesnioji mūsų tautos šviesuomenės dalis dar nebuvo grįžusi į savo tautą, nutolusi nuo jos ir kalba ir papročiais, dirbo tylų ir reikšmingą lietuviams darbą — vieną plytelę tų rūmų, kur vėliau buvo įsikūrusi atgijusi ir prisikėlusį tauta.

II.

Jono Pabrėžos iš Vėčių kaimo Skuodo val. Lenkimų parapijos sūnus Jurgis Pabrėža gimė 1771 m., greičiausia, sausio 14 d., nes krikštytas buvo sausio 15 d. Nors vėliau Pabrėžos ir sakėsi bajorais, bet tai buvusi tik ano laiko mada, o kartais ir būtinas reikalas "isibajorinti", parūpinant netikruosius bajoriškus dokumentus, kai stojo į mokyklą. Net ir didieji mūsų vyrai Daukantas su Valančiumi nebuvo išvengę to likimo ir gyveno tyčia suklasdotais dokumentais-metrikomis. Iš tikro Pabrėžos tebuvo, greičiausia, karališkieji ūkininkai, taigi ne tiek baudžiavomis, kiek čyžėmis ap sunkinti.

Siame Vėčių kaime augdamas tarp savo dviejų brolių ir dviejų seserų ir kaimynų, kurių daugumas buvo žiaip ar taip su Pabrėžomis susigiminiavę, jaunas Jurgis praleido ištisus septyniolika metų, čia dirbdamas įprastus kaimo darbus, čia vėl laisvalaikiu (kaip jis pats vėliau pasakojo viename savo laišku, rašytų Vilniaus universiteto profesorius Volfgangui) augindamas darželyje įvairias žoleles ir tirdamas jų gydomąsias savybes — palinkimas studijuoti botaniką aiškiai buvo atsirasdęs anksti. Tačiau keletą paskutiniųjų metų jis tik atostogomis čia apsilanko.

Jau gerokai paūgėjęs bernas, jis 1785 m. tėvų yra siunčiamas į artimiausiąją Kretingos parapiją mokyklą, o po metų, jau susilaukęs 15 me-

tų, jis buvo priimtas į pirmąją Kretingos gimnazijos klasę. Gimnazija buvo tik trijų klasių, bet šešerių metų kurso, kur vienos klasės kursas buvo einamas dvejus metus. Tuo būdu ši gimnazija visai atitiko reikalavimus, kuriuos, jėzuitų ordiną panaikinus, Edukacinė komisija statė pilnomis gimnazijoms. Čia Pabrėža mokėsi šešerius metus (ne devynerius, kaip rašė J. Tumas), nuo 1786 m. ligi 1792 m., visą laiką būdamas vienas pavyzdingiausių mokinių, 1791 m. net pristatytas medaliui "diligentiae" gauti. Ir gimnazijoje besimokydamas jis ypačiai domėjosi botanika, kurią čia tuo laiku dėstė fizikos mokytojas Narkevičius.

Mokyklą baigęs, jis metus praleido kaime, o 1793 m. išvyko tolimon kelionėn į Vilnių, kur stėjo į vadinamosios Aukštosios Mokyklos (seniau Akademijos, vėliau Universiteto) medicinos fakultetą, nes tai buvęs vienintelis tuo laiku fakultetas, kuriame buvo dėstomi ir gamtos mokslai. Šiuo tarpu dar nepavyko išaiškinti, kas jam buvo materiališka padėjęs, vykstant į Vilnių, nes tėvai tam reikalui, be abejo, negalėjo sutauptyti lėšų. Gal jis buvo gavęs stipendiją, kurios buvo teikiamos geriausioms mokiniamis, o gal padėjo ir jo dėdė pranciškonas Aleksandras Pabrėža (miręs 1801.V.9). Vilniuje, paties Pabrėžos liudijimu, jam didelę įtaką turėjęs gamtos mokslų profesorius Spitznagelis, kurio pasikaitose jis ir gavo kiek teorinių žinių iš botanikos. Tačiau jam neišgai teko būti tiek šio, tiek ir kitų profesorių klausytoju. Nors daugelis vėliau rašiusių apie Pabrėžą teigė jį pabaigus net visą medicinos fakultetą, bet iš tikrųjų jis jame praleido vos vienerius metus — krašto įvykiai nutraukė jo mokslą.

1794 m., Kosciuškos žygio laikais, Pabrėža, kaip ir daugelis kitų Aukštosios Mokyklos studentų, išėjo į sukilimą. Sis jo biografijos momentas ilgai visai nebuvo žinomas. Savaimė aišku, kad saugumo sumetimais ir pats Pabrėža jį vėliau nutylėdavo. Tačiau šis faktas absoliučiu tikrumu paaiškėjo, kada Mykolas Biržiškai pavyko vienos senos Vilniaus universiteto bibliotekos knygos įrišime surasti įklijuotą Pabrėžos atsisveikinimo laišką, rašytą tėvams, kai jis ėjo į sukilimą. Sunku pasakyti, kaip šis laiškas pateko į anos knygos apdarą — greičiausia irgi saugumo sumetimais. Bet ir šiame laiške, rašydamas tokiu kringiu jo gyvenimui momentu, Pabrėža nepamiršta ir savo augalų ir gėlių kolekcijos, paliktos tėviškėje, ir ją paveda savo jaunesniosios sesutės Onos globai. Be to vieno laiško, neturime jokių kitų faktų, kurie padėtų mums išaiškinti Pabrėžos nuotykius sukilime. Viena teatišku — jis jame buvo labai trumpai, nes dar nesulaukęs sukilimo pabaigos, tu pačių metų rugpiūčio 1 d. stėjo į Varnių dvasinę seminariją. Tačiau iš to aiškėja, kad Pabrėža tada nebuvo likęs Vilniuje (Vilnių maskoliai paėmė rugpiūčio 10 d.), o dalyvavo sukilime kur nors Žemaičiuose, iš kur jau buvo visai netoli ligi Varnių. Bet jau tuo metu didesnįjį Žemaičių dalis buvo ru-

sų kariuomenės užimta, ir buvo prasidėjęs žiaurus sukilime dalyvavusiųjų gaudymas. Dėl to visai galimas daktas, kad tas skubotumas, kuriuo Pabrėža stėjo į seminariją, gali būti siejamas su reikalu paslėpti savo dalyvavimo sukilime pėdsakus. Vargu ar, dalyvaujant sukilime, jam staugu būtų atsiradęs noras pasišvesti kunigo darbui — jei jis būtų anksčiau toki norą turėjęs, tai jau prieš metus galėjo važiuoti vietoje Vilniaus į Varnius.

Kad Pabrėža pradžioje svyravo, kokį gyvenimo kelią pasirinkti, aišku ir iš tos išlikusios tradicijos, kad kiek laiko seminarijoje pabuvęs, jis buvo pradėjęs abejoti, ar tiksis kunigo darbui, ir buvo jau bemanąs seminariją palikti. Tačiau seminarijos regensas (tuo laiku Varnių seminariją vedė kunigai misijonieriai) įtikino jį pasilikti ir, atrodo, Pabrėža niekados to ir nesigailėjo, pats virtes vienu pavyzdingiausiųjų dvasininkų visoje vyskupijoje.

Dar Kretingos gimnazijoje gerai paruoštas seminarijos studijoms, be to, tuo laiku esant vyskupijoje dideliama kunigų trūkumui, vos pusanturų metų seminarijoje pasimokęs, Pabrėža jau 1796 m. vasario 16 d. iššventinamas kunigu.

III.

Ligi 1816 m., t. y. dvidešimt pirmųjų savo kunigo darbo metų, Pabrėža daugiausia vikarauja. Ilgesni laikai jis buvo Plungės vikaru, pasikiau, galimas daktas, kurį laiką ir Žagarėje, nes jo sudarytame žolyne (herbare) ypač gausu augalų, surinktų Žagarės apylinkėje. To jis nebūtų galėjęs atlikti, tikti retkarčiais, atsitiktinai čia apsilankydamas.

1807 m. jam draugiška Šaulių (Šaulevičių) šeima sudėjo jį rankas vieną tūkstantį dolerių (talerių) įkurti altarijai Kartoje, numatant patį Pabrėžą pirmuoju tos altarijos altarista. Kadangi tuo laiku Pabrėža buvo dar, palyginti, jaunas kunigas (teturėjo 36 metus amžiaus), tai, matyti, altarijos steigėjai galvojo ne apie tai, kas paprastai turima galvoje skiriant altaristoms — suteikti pasenusiam ar pallegusiam kunigui kaip ir kokią pensiją, ramią vietą, kur neturėdamas materialinių rūpesčių ir nevarginamas parapijos darbų jis galėtų ramiai laukti mirties. Šauliai, greičiausia, geriau pažinę Pabrėžą ir matę jo tiesiog aistringą pamėgimą botanikos, kuriai jis, eidamas vikaro pareigas, negalėjo užtenkamai atsidėti, norėjo suteikti jam ir jo darbui daugiaau laiko, juo labiau, kad anuomet didesnį klebonai, apkrauti pareigomis kapituoloje ar kitomis, dažnai ilgai nesirodavo savo parapijose, vikarams palikdami jose visus reikalus (ne tik dvasinius, bet ir materialinius, parapijoms valdant ir ištisus dvarus). Altarijos įkūrimo ir pastatymo reikalai tačiau nėjo taip greitai. Tik po septynerių metų, 1814 m., ji buvo galutinai baigta, nors pats Pabrėža jau 1812 m. iššikėlė Kartoje ir dar nebaigtą altariją.

Bet šio laiko tarpe Pabrėža jau išgarsėjo kaip vienas iš geriausių Žemaičiuose pamokslininkų.

Jis mielai buvo kviečiamas didesniųjų atlaidų metu sakyti pamokslus Salantuose, Kretingoje, net pačio vyskupo J. A. Giedraičio rezidencijoje — Alsėdžiuose. Iš to laiko yra išlikę jo sakytų pamokslų jo paties ranka surašyti rankraščiai, kurie ir mūsų etnologams ir etnografams duoda nemaža įdomios medžiagos apie įvairius tada Žemaičiuose dar gyvus ir dar iš prieškrikščioniškų laikų paveldėtus prietarus ir papročius, kuriuos, savo pamoksluose smerkdamas, Pabrėža kartu gam tiksliai aprašo. Su kitais panašiais prietarais vėliau nuolatos susidurdavo ir vysk. Valančius, ta tema paskelbęs keletą ganytojiškų laiškų, skirtų kuriai nors vienai parapijai, kur tas prietaras buvo pastebėtas.

Tačiau ir visos tos išvykos ir vizitai kaimyninėse ir tolimesnėse parapijose nekludė Pabrėžai nuolatos didinti savo herbarą ir augalų pažinimą. Tik vis jam atsiliepuoavo neigiamai tai, kad jo teorinės žinios buvo, palyginti, dar labai nepilnos, nes šioje srityje sistemingo mokslo, kaip matėme, jis nebuvo išėjęs. Viso dėlto ir tuo laiku jis ne vien renka augalus, bet mėgina ir juos aprašyti.

Deja, dabar sunku nustatyti, kurie iš jo gausių botanikų darbų buvo parašyti šiam jo gyvenimo laiko tarpe, nes daugumas jų yra nedaotuoti. Bet vienas jų, parašytas Kartenoje 1814 m., be abejo, buvo čia ir paruoštas. Tai ne savarankiškas darbas, bet vertimas į lenkų kalbą seno Sireniusio veikalą apie botaniką. Pabrėža išvertė tiktaį jo antrąjį tomą, o pirmąjį kiek anksčiau buvo išvertęs jo geras prietelius, taip pat botanikos mėgėjas, Viduklės dvaro užveizda Ignas Hrinčevičius. To veikalą parinkimas iš taikomosios botanikos aiškiai rodo, kad tuo laiku, kaip ir savo jaunatvėje, Pabrėža ne tiek domisi dar botanika, kaip mokslu, bet jos taikymu gydymui, gydomosiomis augalų savybėmis. Tai buvo visai suprantama dar ir todėl, kad jam, kiek pasimokusiame medicinos (nors per vienerius studijų metus apie pačią mediciną jis beveik nieko universitete ir negalėjo išgirsti), noromis nenoromis tekdavo ir gydyti žmones, nes tuo laiku gydytojai profesionalai, kurių iš viso Lietuvoje buvo labai maža, gyveno tiktaį didesniuose centruose, o kaimas likdavo beveik visai be gydytojų pagalbos. Bet būtų neteisingas tas, kas būtų pavadinęs Pabrėžą kokiu šundaktariu ir lygintų jį su daugeliu kaimiečių gydytųjų visokių burtininkų ar panašių sukčių, kurių ano laiko kaimė buvo pilna ir kurie smarkiai net išnaudodavo kaimiečius. Pabrėža gydė tuomet, kada negalima buvo gauti gydytojo, o reikėjo ligonius gelbėti. Jis neimdavo už tai jokio atlyginimo, pats neturėjo mažiausios pretensijos būti laikomas gydytoju. Gydė jis vien tiktaį savo jau iširtomis ir kitų aprašytomis gydomosiomis žolėmis. Jam tai buvo vien prievolė gelbėti žmones, kada jie yra to reikalingi.

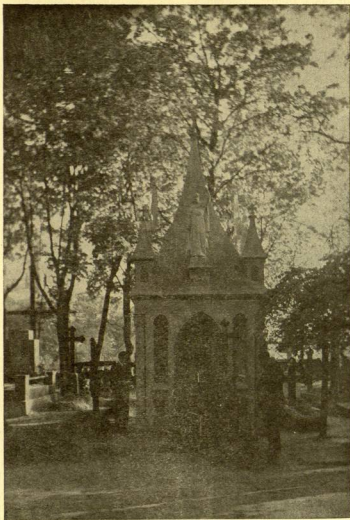
Ir šiaip, kaip kunigas, nors ir kuklus vikaras, jis jau tuo laiku įgijo didelį vietos žmonių pasitikėjimą. Yra išlikusių dokumentų apie tai, kad

į jo rankas mirštantieji atiduodavo ir dideles sumas, skiriamas jų nepilnamečiams įpėdiniais, iš kurių jis paskiau atsiskaitydavo, atsiradus teisėtai globai. Žmonės ėjo pas jį su įvairiomis savo bėdomis, nes matė jame ne kokį nepasiekiamą poną, bet sau artimą žmogų. Tik jam rūpėjo ir grynai lietuviškas darbas, kuris, nors ėjo tuo laiku dar neorganizuotai, vis dėlto buvo dirbamas. Jis platino žmonėse lietuviškas knygeles, kurių kad ir nedaug pasirodydavo, bet vis jų buvo. Pav., 1809 m. jis buvo apsiėmęs platinti savo kaimyno, Rietavo altarisčio kun. Silvestro Rucevičiaus dar 1805 m. išleistą "Išzguldimą Afieros Misziu Szwentu" ir tuo reikalu susirašo su autorium ir leidėju, faktiškai savo parduotomis knygomis padengdamas visas jų spausdinimo išlaidas. Iš kitų vėl jo laiškų aiškėja ir jo nenutrūkstantieji ryšiai su šeima, su artimesniais ir tolimesniais giminaičiais, kuriuos jis ne tik šelpė, bet ir stengėsi įtaisyti kur darban, o ir įtaisęs iš akių neišleido. Pav., viename savo žemaitiškųjų laiškų giminėms jis prašo atsiųsti jo globojamam jaunuoiliui, stojusiam kažkur tarnybon, naujus rūbus, nes iš tų jo kaimiškų drabužių, kuriais jis atvyko "wysy stebas it at koky wagijs".

IV.

Surištas su daugeliu materialinių rūpesčių vikaro ir net altarisčio darbas ir apskritai pareigos parapijoje Pabrėžos pilnai nepatenkino, nes vis įvairūs kasdieniniai reikalai reikalėliai jį atitraukdavo nuo augalų rinkimo, nuo knygų rašymo, nuo herbarizavimo ir botanikos studijavimo. Pagaliau jis nusistatė eiti vienuolynan ir 1816 m., atsisakęs savo altarijos ir priėmęs vienuolio Ambraziejaus vardą (nuo to laiko jis paprastai vadinasi dviem — Jurgio Ambraziejaus — vardais), stojo į Kretingos pranciškonų (vadinamųjų ir bernardinai) vienuolyną. Kretingoje jis ir anksčiau buvo gerai žinomas, nes neretai čia apsilankydavo pamokslų sakyti. Esa, stodamas į vienuolyną, jis gavo savo būsimųjų viršininkų sutikimą jo niekur kitur iš Kretingos nekelti ir leidimą laisvalaikiu nuo savo vienuolio pareigų rinkti augalus ir verstis savo mylimu darbu.

Kita vertus, toks išmoksrintas vienuolis vienuolynui buvo tikras radinis ir buvo plačiai siuntinėjamas kaip pamokslininkas, kurio pamokslai sutraukdavo minias žmonių, o pradžioje dirbo ir kaip mokytojas vienuolyno mokykloje. Nors senoji Kretingos gimnazija jau nebeegzistavo, bet jos vietoje įkurta plati parapiinė mokykla, daug platesniu kursu, kaip kad tuo laiku buvusiose prie bažnyčių parapiinėse mokyklose. Ji tuo laiku dar sutraukdavo didelį skaičių vaikų ne tik iš artimesnės apylinkės, bet ir iš toliau, nes ją baigė, lengvai buvo priimami į kitas provincijos gimnazijas, net į aukštesnes klases. Toje tai mokykloje, iš kurios išėjo ir nemaža būsimųjų kunigų, gydytojų ir kitų profesionalų, Pabrėža ir pradėjo mokytojauti jau 1817 m. Nors kiti jo biografai rašo, kad jis šioje mokyk-

PABRĖZOS KAPAS KRETINGOJE

loje mokytojavo net ligi 1839 m., bet iš tikro jo darbas ten buvo, palyginti, gan trumpas, nes jau 1821 m. jis savo raštuose pasirašo "ex-professor", t. y. jis mokytojavo tiksliai ligi 1821 m. — maždaug trejus ketverius metus. Ir tai yra visai suprantama, nes mokykla, ir dar visuose skyriuose, jį sutrukdydavo tiek, kad kitiems darbams jam ir laiko neužtekdavo. Matyti, jis buvo nuo tų pareigų atleistas tada, kai pačiame vienuolyne atsirado vienuolių, kurie galėjo jį pavaduoti. Kaip tik apie tą laiką čia atsikėlė iš kitų vienuolynų ir vėlesnysis autorius "Kalbriedos Ležuve Zemaityszka" kunigas Simanas Grosas ir žemaitiškų eilėraščių autorius ("Siltas alus ką padarė,

prie malonės mūs privarė...") kunigas Pabijonas Barkauskas.

Tuo pačiu metu ir Pabrėžos, kaip botaniko, darbas gavo naują akstiną. 1821 m. po Žemaitiją keliavo Vilniaus universiteto botanikos profesorius Jundila ir herbarizuodamas susitiko su Pabrėža. Jundila davė jam nurodymų ne tik augalų rinkimo srityje, bet jam atskleidė ir kitus botanikos studijų horizontus, nurodė jam literatūrą. Kaip tik nuo tada Pabrėža pradeda botaniką studijuoti. Per įvairius pažįstamus žemaičius, gyvenančius Vilniuje, Petrapilyje, Rygoje jis persisiųsdina knygų iš botanikos, jas rimtai studiuoja, daro plačias ištraukas, o kartais net ir

išverčia ir tai į žemaičių ar į lenkų kalbą. Drauge ir pats beveik be pertraukos jis rašo ištisomis dienomis, kiek jo nuo to neatitraukia vienuolio pareigos. Bet ir jos jam nebuvo sunkios, nes visą laiką vienuolyne jis nenešė jokių administracinių pareigų, tik buvo tarpais siunčiamas kaip pamokslininkas. Pamokslus jam tekdavo sakyti ne vien Kretingoje. Kaip ir anuomet, kada jis tebuvo vikaras, taip ir dabar jam tekdavo su pamokslais lankyti daugelį vakarų ir šiaurės Žemaitijos vietų. Kur jis bebūtų vykęs, tuojau, atlikęs savo pareigas bažnyčioje, jis leisdavos į to miestelio apylinkes paieškoti retų, jo dar neužtikų, ar gerai neištirtų augalų.

Tos progos jis nepraleido, kada 1827 m. jau ne vienuolynas, bet pats vyskupas jį siuntė sakyti pamokslų net "į užsienį" — į Mažosios Lietuvos Silgalius, kur jis pasakė eilę pamokslų tenyksičiams negausiems lietuviams katalikams. Drauge jis praturtino savo žolyną daugeliu augalų, rastų apylinkės palosie ir miškuose. Šio komandiravimo netenka laikyti kokiu nepaprastu įvykiu. Mat, jau seniau ir tada Mažosios Lietuvos dešiniojo Nemuno kranto katalikai, nors ir priklausė Varmijos katalikų vyskupijai, bet faktiškai tikybos reikaluose buvo globjami Žemaičių vyskupijos vyskupu, kurie, Varmijos vyskupų prašomi, siuntė ten iš Žemaičių ir nuolatinius kunigus (pavyzdžiui, XVIII a. antroje pusėje 25 metus Drangovskynėje prie Tilžės rezidavo kunigas Joskaudas, gražaus lietuviško katekizmo autorius) ir pamokslininkus, kol pačioje Varmijos vyskupijoje atsirado mokantį lietuviškai kunigų (kunigas Tiedigas, daug vėliau kun. Zabermanas, XIX a. pabaigoje kun. Hinzmanas ir kt.). Ir tada prie jų vis atsiradavo ir koks jaunas kunigas iš Žemaičių ar Suvalkijos, bet dažniausiai jau ne tiek geru noru čia atvykęs, kiek nuo rusų valdžios persekiojimo pabėgęs (pav., vyskupo Valančiaus padėjėjas lietuviškas knygas platinant kun. Antanas Brundza). Ir tie vietos kunigai patys palaikydavo nuolatinius ryšius su Žemaičių vyskupija, o lietuvių spaudą uždraudus, pirmieji padėjo spausdinti knygas Mažajoje Lietuvoje ir jas per sieną gabenti, kartais gi, kaip tas pat kunigas Zabermanas, ir patys jas specialiai "žemaičiams" spausdinti.

V.

Nors ir daug laiko laiko jam atimdavo tiek pareigos vienuolyne, tiek augalų rinkimas ir sistemizavimas, tiek daugelio raštų rašymas, Pabrėžos veikla vis dėlto nesiribojo vienuolynu, pamokslais ir botanika. Jam nebuvo svetimas ir tas, nors ir kuklus, lietuviškas darbas, kuris tuo metu jau buvo vykdomas dar priešvalančinėje gadydnyje. Jį puikiai pažįsta Simanas Daukantas ir per jį, dar iš Petrapičio, palaiko ryšius su savo namiškiais ir jam siunčia platinti savo parašytas ir kitų išspausdintas knygeles. Šioje srityje Pabrėža buvo vienas svarbiausių Daukanto raštų platintojų. Jis su Daukantu artimai

susidraugavo, kada tas atostogų metu apsilankydavo Žemaitijoje.

Tik viename reikale jiedu nesutiko — kiekvienas jų atkakliai laikėsi savo skirtingos lietuviškos rašybos. Daukantas turėjo savą, kad ir kitų nepriimtą ir nebevertinamą, bet vis dėlto jau virtusią daugelio spausdintų to paties Daukanto knygų rašyba. O Pabrėža turėjo vėl savo, tiek pat skirtingą ne tik nuo Daukanto, bet ir nuo kitų vartojamos tikybiniam raštams. Jis jos atkakliai laikėsi. Čia, greičiausia, ir tenka ieškoti priežasties, dėl kurios, Pabrėžai esant gyvam, nė vienas jo nei mokslinis nei tikybinis raštas nebuvo išspausdintas. Vis dėlto viename laišku J. K. Gintilai Pabrėža gyrėsi, kad yra ir keletas kitų tikybinių "žemaitiškų" rašytojų, kurie priėmė jo rašybą. Tik jis jų neįvardijo. Tarp tuo laiku išspausdintų knygų nežinome nė vienos, rašytos pabrėžine rašyba. Matyti, tie jo šalininkai taip pat, kaip ir jis, savo raštų neišspausdino.

Tam pačiam Daukantui renkant lietuviškas dainas, Pabrėža ir čia jam padeda, tik ne tiek užrašdamas dainas iš liaudies lūpų, kiek siūsdamas jam savo ir kitų parašytas "daineles" — eilėraščius. Kaip tik išlikusiuose Daukanto rankraščiuose yra keletas eilėraščių, pažymėtų Pabrėžos inicialais ar net ir ištaisa pavarde ir Pabrėžos ranka surašytu, kurių kiti jau ir seniau buvo mums žinomi, nes, matyti, jie buvo plačiau nurašais pasklidę. Tik 1932 m. teišspausdintame Daukanto "Masšių pasakose" ir neišspausdintame jo dainų rankraštyne yra du kiek skirtingi variantai dviejų Pabrėžos eilėraščių — "Esu sau žmogelis šarpus kožnam darbe" ir "Apie pypkininką".

Pirmasis eilėraštis tiek buvo Lietuvoje paplitęs, kad net buvo patekęs ir į liaudies lūpas. Jį 1880 m. apie Garliavą buvo užrašęs kaip liaudies dainą vokiečių kalbininkas K. Brugmanas. Dar kita to paties eilėraščio variantą buvo 1855 m. užrašęs Edvardas Jokūbas Daukša. Bet atrodo, kad autentiški yra Daukanto, nors tarp jų ir yra mažų skirtumų, kuriuos galėjo įnešti ar Daukantas, ar net ir pats Pabrėža, savo eilėraščių įvairiu laiku Daukantui atiduodamas. Be to, Daukanto palikime yra ir trečias eilėraštis su Pabrėžos parašu, būtent 52 eilučių "Apie neučiuvis apsyėjimus jaunūmenės" ("Nu jus mergės godrei dirbket Nu kaktas plaukus atkirpkiet..."), kuriame autorius labai atvirai, sąmojingai, kad ir nevisai cenzūriškai pleikia savo laiko kaimo jaunūmenės netinkamumą papročius. Pagaliau, tarp Daukanto raštų buvo dar keletas eilėraščių, į kuriuos savo laiku nebuvo atkreipę dėmesio, ir dėl to jie nebuvo nurašyti ir išspausdinti, nes neturi Pabrėžos parašo. Juos, greičiausia, taip pat parašė Pabrėža, nes daugiausia rašyti jo rašyba, jo ranka ir kiti iš jų visai savo nuotaika atitinka Pabrėžos eilėraščių nuotaiką ir stilių. Tai "Daynie vainos", "Krupniks trunkas gražjavisis", "Gaylesis altoriaus", "Daynie apie pijoka atmetoti arietka", "Apie patiešijima रुपesniu žmoniu", ilgas 118 eilučių eilėraštis "Apie

ESU SAU ŽMOGELIS

Esu sau žmogelis, šarpus kožnam darbe.
Vis man pagal norą klojasi, Dieve, būk Tau garbė.

Atbuvau baudžiava, kiek uždėjo ponas,
Gir užtat mane ponas ir kunigs klebonas.

Užmokėjau donj, nors su didžia bėda,
Nebijau dabar nei pono, nei urėdo.

Karčiamej nesu skolingas, noris kas nedėję
Patsai alaus atsigėręs, perku dar prieteliams.

Turiu jungą jaučių, tris žirgus išsertus,
Ir namelius neskolingus, dēl visų atvertus.

Turiu du sūneliu, dvi sakaisti dukrell,
Kas tik anas gaun regėti, sako, kad panelės.

Prie tos ščestis yra, kad ir pati ščyra.
Visi turtai ir karūnos dēl manęs nieks yra.

Nors prūdelis mažas, kasdien užmal mierą.
Tankiai kur yr didi turtai, tikros meliės nėra.

Visad linksmas esu, ar ariu ar sėju,
Prašau, Dieve, būk ir toliau mano geradėju.

Sprova Jo milestos Pona Piivievičiaus", "Daynie žydu" ir Pabrėžos ranka rašytas latviškos vertimas žinomos lenkiškos dainelės "Služytem u pana". Deja, dabartiniu metu šių eilėraščių nėra galima surasti.

Kartais jis parašydavo vieną kitą proginį eilėraščių ir lenkų kalba. Jų težinome vieną — "Oda druga na Imieniny Prefekta", kuriame tačiau nieko pabrėžiško nerasime — rašydamas lenkiškai, jis tesekdavo svetimais pavyzdžiais.

Be Daukanto, J. A. Pabrėža palaikė gana artimus ryšius ir su kunigu J. K. Gintila dar tuo laiku, kada šis tarnavo Petrapilios dvasinėje kolegijoje, bet ir vėliau, kada Gintila, rusų valdžios paskirtas, 1844 - 1849 m. valdė Žemaičių vyskupiją. Iš pirmojo tų santykių laikotarpio yra išlikę keturi, lenkiškai rašyti Pabrėžos laišškai iš 1834 - 1838 m., kur jis paliečia įvairius tiek bažnytinis, tiek visuomeninio gyvenimo įvykius Lietuvoje. Paliečia ir literatūrinius ir mokslinius klausimus, o tų laiškų postscriptumuose tyčia su-makaroninta žemaičių kalba humoristiškai paminir ir Daukanta, jo apsilankymus Žemaitijoje ir kai kuriuos kitus klausimus, susietus net su rusų administracijos sauvaliavimu. Gal dėl to, kad jo nieks nesuprastų, jis ir pasirinko šį makaroninį stilių.

Gintilai apėmus vyskupijos valdymą ir apsi-gyvenus Alsėdžiuose, šis šaukės Pabrėžą pas sa-

APIE PYPKININKA

Nieks man didybės, didžiū vyresnybės,
Kurlems paklepčiai atim jų aštrybės.
Nēr man ponystės ir tos nenlekinu,
Vienok aš linksmas, pypkę sau kūriniu.
Nėra man smūtų, nežinau, kas bėda,
Ir dėkavoju, kad Pons Dievs taip rėdo.
Jei mane paplak, kad provą blauringu,
Aš jam kloniojuos ir pypkę kūriniu.

Sumnenė čista niekad nesmūtnijas,
Ana nebijos, kad kilst perkūnljos,
Neboju nieko, tabokelį trindams,
Stoviu atvožnai, pypkę sau kūrindams.

Anas tyrionis, kursai sviētą spaudžia,
Dreb girdėdamas, kad perkūni šaudu.
Aš žaibus metant pats save stiprinu
Ir antrą pypkę prikimsęs kūriniu.

Tam neužvydžiu pavadžiaus geriausia,
Kurs prastą stoną rand čestyj aukščiausiaj.
Tegu šlovinas, aš to nenlekinu,
Stovėdamas žiednai pypkę sau kūriniu.

O dūmas regims, ant oro išnykstaš,
Paduod man mialla, kad nebūsiu šlykštus,
Primen man aiškiai, jog čion gyvenams,
Turiu veizēt, ką rasli mirdamas.

ve užimti vyskupijos valdytojo sekretoriaus vietą. Bet savaime aišku, kad Pabrėža, kuris tada buvo jau susilaukęs 73 metų amžiaus, atsisakė, nenorėdamas keisti savo ramaus gyvenimo Kretingoje į triukšmingus Alsėdžius, faktiškąj vyskupijos centrą, nes jie iš seno buvo Žemaičių vyskupų ir vyskupijos valdytojų rezidencija, o Varniuose buvo tik oficialios vyskupijos įstaigos — kapitula ir konsistorija, nors dažniausiai ir jų posėdžiai vykdavo Alsėdžiuose. Savo atsisakymą nuo šio pasiūlymo Pabrėža motyvavo pašlijusia sveikata, trūkumu dantų ir panašiomis, visai teisingomis priežastimis. Bet ryšiai su J. K. Gintila dėl to nenutrūkstai.

Lygiai taip pat, kaip anksčiau prie pavykscupio Simano Giedraičio, taip ir Gintilai vyskupiją valdant jis nuolatos kviečiamas recenzuoti siunčiamam jam iš vyskupijos kurijos įvairius, aprotabai pristatytus žemaitiškus rankraščius. Ir šioje savo darbo srityje jis nebuvu griežtas. Pavyzdžiui, senam emeritui, buvusiam Čekiškės klebonui kunigui Bonaventūrai Miknevičiui parašius "Giesmę historyczną apey Czekiszkes Bažnicze", paties sueliuotą atsiminti jo 35 metų klebonavimo Čekiškėje ir paprašius kurijos leidimo ją šioje bažnyčioje giedoti, J. K. Gintila pasiuntė ją J. A. Pabrėžai, prašydamas jo nuomonės. Šis ją įvertino teigiamai, nors ir kalbos, ir formos, ir turinio požiūriu tie eilėraščiai buvo be galo silpni.

Taip pat Pabrėža palaikė korespondenciją ir su M. Valančiumi, ne tik tuo laiku, kada tas buvo paskirtas Varnių seminarijos rektoriumi (Pabrėža midė dar prieš tai, kada Valančius paėmė Žemaitių vyskupiją), bet ir jo petrapilniais laikais. Ši korespondencija ir ryšiai buvo labiau literatūrinio pobūdžio. Pabrėža teikė Valančiui medžiagos jo rašomai "Žemaitiu Vyskupystei" ir, tarp kito, davė jam žinių, Valančius šioje knygoje išspausdintų, apie save ir savo raštus. Čia yra paminėti ir tokie Pabrėžos raštai, kurių rankraščiai neišliko ir apie kuriuos nežinome tik iš "Žemaitiu Vyskupystės". Nors Valančius, šį sąrašą išspausdinęs, ir buvo nuo savęs pridėjęs pastabą "suteik Dievi turtinga pona, kurs parrašit per jį knygas išspausdinęs, žmonėms apskelbtum", tačiau net ir jis pats, vyskupo tapęs, nemėgino jų spausdinti, nors užtenkamai turėjo tam progu ir galimumo. Savo keliu Pabrėža viename savo laišku Gintilai siūlė Valančiui pavesti perredaguoti vyskupo J. A. Giedraičio Naujojo Testamento vertimą, kada Gintilai buvo kilusi mintis paskelbti šio vertimo naują leidimą.

VI.

Tarp visų Pabrėžos parašytų gausių darbų nemenka vieta atitenka jo tikiybinių turinio raštams. Jo tos rūšies išlikusių žinome apie šešiolika, bet yra dar ir dingusių rankraščių. Iš jų visų tik vienas "Pakratima sumenys" buvo pirma kartą išspausdintas Mažojoje Lietuvoje, padėjęs neteisingus kontrafakcinius 1849 metus, dėl kurių daug kas vėliau manė, kad šį knygutė buvo išleista dar Pabrėžai esant gyvam. Ši knygutė kiek ištaisius jos kalbą, buvo dar pakartota ir 1873 ir 1893 m.

Šiaip visi jo tikibiniai raštai, skiriami liaudžiai skaityti ir matyti, išriedėję iš jo sakytu pamokslu, yra rašyti labai gyva ir vaizdinga kalba, tiktai pilna juose įvairių lenkiškų, bet su žemaitintų žodžių. Savo moksliniuose darbuose stengdamasis duoti kiek galima grynesnę kalbą ir tam reikalui įvesdamas nemažą naujadarų ir kurdamas naujuosius, grynai lietuviškų augalų pavadinimus ir tokiems augalams, kuriems liaudis savo vardų neturėjo, savo tikiybiniuose raštuose jis prisilaiko tuo metu įprasto tikibinės knygos ir net bažnyčiose žemaitiškai lenkiško žargono. Galimas daiktas, kad taip rašydamas, jis tikėjosi rasti savo knygutėms ir leidėjų. Lenkų kalba jis tebuvo parašęs vieną tikiybinių knygutę, bet ir ji nebuvo išspausdinta.

Iš seno, kaip jau žinome, versdamasis ir patarimais žmonėms ligose, ir sekdamas Daukanto pavyzdžiu, kuris greta savo istorinių studijų surasdavo laiko nuolatos rašyti ir spausdinti populiarias knygutes žmonėms, Pabrėža parašė ir keletą knygucių iš medicinos ir veterinarijos srities (Spasbas kayp reyk apsyete so Lygoniys, kor niera Daktarie ir kt.). Ir joms jis leidėjų nesurado, o gal ir neiškojo. Parašė ir keletą, taip sakant, proginių raštų, kaip Plungės parapijai paruoštas "Pariedimas diel obagu Szpytolys

Plungiys" ar "Observationes in visitationem Epi". Tarp jo populiariacijų ir mokslinių raštų stovi dar 1827 m. parašytas lenkų kalba "Promycek zwiastujacy tablicę chorob", kur jis, tarp kito ko, surinko ir užrašė apie 1500 žemaitiškų įvairių ligų pavadinimų.

Didžiausias Pabrėžos darbas ir įnašas bendrojon Lietuvos kultūron buvo jo botanikos raštai. Ir čia jis buvo faktiškai vienintelis lietuvių botanikas XIX a., nes kai kurie kiti, kaip kun. Federavičius Ilukštoje, buvo tik mėgėjai, nepalikę reikšmingesnių darbų. Kaip matėme, Pabrėža jau savo jaunomis dienomis domėjosi botanika, kiek teorinių žinių gavęs Kretingos mokykloje ir Vilniaus medicinos fakultete, vėliau paskatintas prof. Jundilos imtis ir teorijos. Jis ypač čiai rimtai pradėjo dirbti, suėjęs ir korespondencija su Vilniaus universiteto botanikos profesorium Volfgangu. Grynai mokslinė su juo korespondencija Pabrėža palaikė 1828-1829 m. Iš to laiko išliko dešimt jo laišku Volfgangui, kurių vienam jis pateikia ir įdomių autobiografinių žinių. Kaip botanikas, Pabrėža pirmiausia renka ir įtraukia ir savo žolyną jo įvairiose vietose randamus augalus.

Jo turtingas žolynas buvo apėmęs visą Žemaitiją, Klaipėdos kraštą. Nemaža augalų per savo korespondentus jis gaudavo ir iš kitų Lietuvos vietų. Šie jo herbarai nepaliesi tuo buvo saugojami ir po jo mirties Kretingos vienuolyne ligi pat 1914 m. pavasario. Tačiau tuo laiku apsilankius Kretingoje kilusiam iš Lietuvos lenkų botanikui profesoriui Hryneveckui, kuris, tarp kito ko, čia rinko medžiagą ir Pabrėžos biografijai (jo tais pačiais metais išspausdintai lenkų gamtos žurnale "Wszschswiat"), vienuolynas patikėjo jam ir žymiausiąją Pabrėžos žolyno dalį. Greitai po to prasidėjęs pirmasis pasaulinis karas atkirto Hryneveckį nuo Žemaitijos, ir jis pats su herbaru pateko į Ukrainą. Pagaliau, išsisūbavus Rusijos revoliucijai, Hryneveckis, kaip jis pats vėliau viename savo raštų prisipažino, visą žolyną pražudė Odesoje. Likusią Kretingoje jo dali (iš viso 229 lapus) jau pats vienuolynas Lietuvos Nepriklausomybės laikais atidavė Vtauto Didžiojo universiteto botanikos sodui. Ši dalis paskiau buvo jaunų Lietuvos botanikų iširta ir aprašyta.

Bet daugiausia laiko Pabrėžai imdavo augalų sistemavimas, aprašymas, nustatymas visiems augalams lietuviškų vardų ir jų sugretinimas su atitinkamais lotyniškais, lenkiškais ir kurtais ir latviškais vardais (Pabrėža dar mokojo gerai latviškai ir, kaip matėme, mėgino net eiliuoti latvių kalbą).

Rinkdamas lietuviškus augalų vardus iš žmonių lūpu, jis tačiau nuolatos susidurdavo ir su tokiais augalais, kuriuos lietuvių atskirų vardų neturėjo. Praturtinęs mūsų kalbos žodyną autentiškais augalų vardais, kurių jį su kalbininkai be jo gal iš viso nebūtų žinoję, jis tuo pačiu laiku visiems kitiems augalams ir pats sugalvo-

jo vardus. Ir čia susiduriame su būdingu tiek anam laiko tarpui, tiek ir pačiam Pabrėžai reiškiniu, kad daugumą tų jo pramanytų vardų jis pasirinkdavo iš lietuvių mitologijos. Kiek jų pagavęs iš pačių žmonių, kiek iš turimų knygų, jis jų ieškojo visur. Kaip tik per profesorių Volfgangą jis užmezgė ryšius ir su Vilniaus universiteto biblioteka. Pabrėžai prašant, profesoriaus Volfango duktė atrinkdavo iš bibliotekoje esančių knygų įvairius vardus iš tikrosios ir tariamosios lietuvių mitologijos ir per savo tėvą siuntė Pabrėžai, o šis tuos vardus, kurie jam patikdavo, suvartodavo, tinkamai pakeltes, savo augalų vardinui. Taip įvykdavo ir komišku nesupratimų, kada lietuviškai nemokanti panelė pasiūsdavo kunigui ir tokius quasi lietuviškus dievaičius, kurie buvo tik nepadorūs ar koliojimo žodžiai. Kadangi nei tuo laiku, nei anksčiau dar nieks nebuvo rimtai tyrinėjęs lietuvių mitologijos, tai tų tariamųjų lietuviškų dievaičių tarpe atsirado nemažai ir tokių, kurie nieko bendra su lietuviškuoju Olimpu neturėjo. Pabrėža, pagautas lietuviško patriotinio jausmo, ir juos savo vadyne pavartojo. Praėjus beveik šimtui metų nuo to laiko, mūsų jauniausioji botanikų karta susidūrė su Pabrėžos rankraščiais ir jo augalų vardinu. Jie pirmiausia atkreipė dėmesį į tuos iš lietuvių mitologijos kilusius vardus, ir net buvo linkta iš tų vardų, jų laikomų autentiškais, iš žmonių lūpų surinktais, mėginti atstatyti senosios lietuvių mitologijos pėdsakus. Tačiau tos "mitologijos" grynai literatūrinė kilmė paaiškėjo, susiradus anksčiau jau aptartai korespondencijai su profesorium Volfgangui.

Daugumą tiek savo grynai floristinių, tiek kitų raštų iš botanikos Pabrėža tuoju surašydavo į atskiras knygas, daugiausia žemaitiškai (tik kelios buvo parašytos lenkiškai ar lotyniškai). Jų žinome nemažiau, kaip 25, bendros apimties

apie 5,000 puslapių. Tačiau visas tas milžiniškas darbas buvo liksęs rankraščiais, kurie vėliau žymia dalimi dingę. Iš jų visų tik rankraščio "Wardaa tayslyrynee Augimiu" nedidelę dalį 1900 m. nurašė klierikas (vėliau buvęs kunigu) K. Kurklinskas. Ji tais pačiais metais buvo išspausdinta JAV pavadinimu "Botanika arba Taislus Augyniu" (antrasis leidimas pasirodė 1910 m.). Nėra abejonės, kad šis ir kiti Pabrėžos darbai, jei būtų išspausdinti prie gvos Pabrėžos galvos, būtų galėję suvaidinti ir labai žymų vaidmenį mūsų kultūrinėje raidoje. Šiaip toji ištrauka, nežiūrint pavadinimo, netiko nė XIX amžiaus pabaigos mokykliniu vadovėliu, nors kaip tik šiam reikalui buvo spausdinama, o išleista "sudabartinus" kalbą ir rašybą, net kalbininkams nedavė tos kalbinės medžiagos, kurią jie būtų gavę iš autentiškų Pabrėžos rankraščių.

Rimtas Pabrėžos išlikusiųjų botanikų rankraščių mokslinis nagrinėjimas buvo pradėtas tiktaai paskutiniaisiais metais prieš antrąjį pasaulinį karą Vytauto Didžiojo botanikos katedros personalo, bet ir šis darbas dėl svetimų okupacijų nutrūko. Dėl to Pabrėža ligi šiol nėra tinkamai įvertintas, nors jo vardas, jau jam mirus, pasidarė žinomas ir už Lietuvos ribų.

— : —

Senatvės ligų nukamuotas, kunigas Jurgis Ambraziejus Pabrėža mirė tyliai Kretingoje 1849 m. spalį 30 d. senuoju kalendoriumi (taigi naujuoju — lapkričio 11 d.), bebaigdamas 79-tuosius metus. Visi jo rankraščiai ir žolynai ilgai buvo saugojami Kretingos vienuolyno bibliotekoje, o ant jo kapo Kretingos vienuolyno gvardijonas kunigas Pelikšas Rimkevičius pastatė kuklų paminklą, kuriame buvo padėtos tik gimimo ir mirimo datos. Tačiau jo atminimas mūsų visuomenėj liko gyvas ligi mūsų laikų.

